

Mehir'in Klasik Türk Şiir Evrenindeki Algısı

Nazire ERBAY*

ÖZ

Sanat, tarihin hemen her döneminde, toplumun bütün kesimlerini kapsamaya çalışır; kültürel değerleri yansıtır, paylaşır, taşıma ve aktarma görevini üstlenir. Gelenek farklı coğrafyaları birleştirirken inanç ve düşünce sistemleri de toplumu birbirine bağlar. Bununla bağlantılı olarak uygarlık dokusundan topluma zengin olay, olgu ve durumların sözlü ve yazılı ürünlere farklı tür ya da şekillerde aksetmesinin tespiti sıklıkla yapılmaktadır. Bu ortak değerlerin varlığı ve kullanım şekli, edebî eserlerin aracılığıyla en mühim taşıyıcılar olarak varlık gösterirler. Aileyi birleştiren ve huzur tesisine yardım eden maddî varlık, sermaye ve hak paylaşımının önemi, gelenekten modern dünyaya doğru gündemini korumaktadır. Edebî eserler de, kendine özgü dil ve kavram kullanımıyla farklı türlerle kültürel taşıyıcılığın çok yönlülüğünü yansıtır. Edebî eserlerin hemen her türünde, doğrudan veya dolaylı olarak evlilik kurumunun başlangıcından itibaren törenleri, eğlenceleri, gelenekleri, dinî ve hukukî yönü farklı olay ve olgular içinde ele alınabilmektedir. Evlenecek çiftler arasında kadına veya kadının ailesine verilen kalın, başlık parası veya mehir de edebî metinlerde yok sayılmaz; zamanı, şekli, azamî haddi gibi teknik bilgileri de içerecek şekilde yer alabilmektedir. Türk - İslam kültüründe mehir, evlenecek kadının malıdır ve onun inisiyatifinde dilediği tasarrufa da yetkisi vardır. Kendi içinde belli hukuksal kuralları ve yaptırımları olan mehirin klasik Türk edebiyatının bütün nazım şekillerinin anlatım özelliklerine uyum sağlayarak bilhassa kullanılması dikkat çeker. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde kalın, başlık parası yerine, mehir ve kabin kavramlarının, İslamî hükümleri öne çıkararak değer bulması önemlidir. Klasik Türk edebiyatında mehir, evlenecek kadının müstakil ve şahsî bir hakkı olarak toplumsal yaptırım kadar, mecaza ve teşbihe dayalı kullanımıyla da öne çıkar. Gazellerde toplumsallığın yanında bireyin iç huzurunu yakalaması için mehir, mazmun olarak yüceltilir. Gazellerde mehir; dünyayı, insanı, aşkı, sevgiyi, şefkati anlatmak için kullanılır. Şairler mehirin evlilikte maddî bir

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye
E-Posta: nazire.erbay@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0001-6905-0178, DOI: 10.32704/erdem.2022.83.073
Makale Gönderim Tarihi: 25.06.2022 *Makale Kabul Tarihi: 15.12.2022 * (Sanat ve Edebiyat Mk.)

getirisi olmasına rağmen, duygu ve düşünce arasında çelişkiye sebep olmadığını ispatlarlar. Mehir, mesnevilerde iki sevgilinin kavuşmasında, temel değerlerdendir. Bu durum mehiri, bir tabu olmaktan çıkarır, toplumun olağan işleyişiyle alakasını önceler. Mesnevilerde gerçek veya metafizik yaklaşımlar, mehirin kadın ve erkek arasındaki evlilik akdi münasebetiyle uygulanma hakikatini ve paylaşım düzeyini değiştirmez. Hukuksal bu olgunun aşk mesnevilerin varlığındaki süreklilik, mehirin toplum bilincini diri tutması açısından önem arz eder.

Bu çalışmada toplumsal düzenden uzak olduğu düşünülen klasik Türk şairlerinin aile, kadın ve erkek arasında bir gereklilik olarak gördükleri mehire, insana ait bir değer olarak bakmaları gazel ve mesnevi-lerden örnekler açıklanmaktadır. Beyitlerle mehir konusunun kültürel değerlerin taşıyıcısı ve ailenin teşekkülü, devamlılığı için tabii olarak ele alınmasına da dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, gelenek, mehir, gazel, mesnevi.

Mehir's Perception in the Universe of Classical Turkish Poetry

ABSTRACT

In every period of history, art embraces all segments of society; undertakes the task of sharing, carrying and transferring cultural values. Tradition, belief and thought systems that unite different geographies connect all elements of society. It is frequently determined that the rich events, facts and situations in the civilizational fabric of the society are reflected in oral and written products in different types or forms. The existence and usage of these common values become the most important carriers through literary works. The importance of sharing material assets, capital and rights, which unites the family and helps to establish peace, maintains its agenda in the modern world. Literary works express the versatility of cultural carrier with their unique language and use of concepts. In almost all types of literary works, ceremonies, entertainments, traditions, religious and legal aspects can be discussed in different events and phenomena, directly or indirectly, from the beginning of the institution of marriage. The dowry, bride price and mehir given to the woman or the woman's family among the married couples are also not ignored in the literary texts; It must be included in the figure, including technical information such as time, shape and maximum limit. In Turkish-Islamic culture, mehir is the property of the woman to marry, and she has the authority to do whatever she wishes on her initiative. It is noteworthy that the mehir, which has certain legal rules and sanctions in itself, is especially used by adapting to the narrative features of all verse forms of classical Turkish literature. It is noteworthy that in the texts of classical Turkish literature, the concepts of kalın, mehir and kabin are used instead of dowry, emphasizing Islamic values. In classical Turkish literature, mehir stands out as an independent and personal right of the woman to marry, as well as with its use based on a mazmun as well as a social sanction. In ghazals, mahr is highlighted as a mazmun so that the individual can achieve inner peace as much as sociality. Mehir in gazalles; It is used to describe the world, people, love, affection and compassion. The poets prove that although the mahr has a material return in marriage, it does not cause a contradiction between feelings and thoughts. Mahr is one of the leading values in the reunion of two lovers in masnavis. This removes mahr from being a taboo and reveals its relevance to the normal functioning of society. Real, metaphysical approaches in masnavis do not change the truth and sharing of mahr during the marriage contract between men and women. The continuous existence of this legal phenomenon in love masnavis is important in terms of keeping the public consciousness of the mahr alive.

In this study, examples from ghazals and masnavis are explained that classical Turkish poets, who are thought to be far from the social order, view the mahr as a necessity between the family, women and men, as a human value. Attention is drawn to the fact that the subject of mahr is considered as the bearer of cultural values and the formation and continuity of the family with couplets.

Keywords: Classical Turkish poetry, tradition, mehir, ghazal, masnavi.

Giriş

Toplumun kültürel dokusunda var olan olay, olgu ve durumların sözlü ve yazılı ürünlere farklı tür ve şekillerde aksetmesinin tespiti sıklıkla yapılmaktadır. Bir destanın, hikâyenin, maninin, mesnevinin, gazelin, şarkının ya da şiirin içinde Türk-İslam kültürüne ait usul, üslup ve geleneğe ait yaptırımlar veya uygulamalar bu bağlamda tespit edilebilmektedir. Değişik yöntemlerle nesiller arası paylaşım imkânının yanında; büyük toplumların değerleri, sosyal normları; uygulama ve inançlarının geniş kitlelere ulaşmasının bu vesilelerle mümkün olduğu görülmektedir. Türk-İslam kültüründe kadın ve erkeğin evlilik sürecine girdikleri dönemlerde kalın, mehir, mihr gibi adlandırmaları olan, nikâhlanmadan önce veya nikâh sırasında, erkeğin kadına verdiği maddî nitelikteki para ya da malın kültürel dokudan edebî metinlere yansıdığı görülmektedir. Mevcut verilerle, “Arapça mhr kökünden gelen mehr veya mihr مهر ‘nikâhta kadına ödenen para’ sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Orta Farsça’da mihr ‘ant, sözleşme, kontrat’ sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Farsça’da aynı anlama gelen mithrâ sözcüğünden evrilmiştir. Türkiye Türkçesi: ‘gelin parası’ [Şer’iye Sicilleri, 1600 yılından önce] anlamındadır” (<https://www.nisanyansozluk.com>: 2022). Bunların yanında Türk kültüründe “Ağırlık-ağırlık parası, ata yolluğu, atayolu, baba ağırlığı, baba hakkı, başlık parası, başlık yatırma, günsalık, he demelik, he deme parası, kalın, kan parası, kara mal, kebin, kesir, koyu parası, küçük nişan-söz, mehir, mehr-i müeccel-mihr-i muaccel–mihr-i müsemma, tüy mal, yol, vase” (Kaya 1996: 4). şeklindeki zengin kavramsal ifadelerle, aynı kültürün farklı kollarının etkileşimindeki kullanımlarla karşılaşılr. Etimolojik tanımlarda yer aldığı haliyle Türklerde kalın, başlık veya mehir ödemesinin inanç ve geleneğin kesişim noktalarında, ayrı ayrı uygulamalarının yanında, ikisinin aynı anda yer aldığı coğrafyalar da tespit edilebilmektedir.

Çiftlerin evlilik öncesi yaşadığı ve aile hukuku açısından bir düzenleme olarak düşünülen uygulamanın, adının mehir veya başka bir tabir olması fark etmeden, maddî tarafının ağır basmasından dolayı geleneğin, kadınları aşağıladığına dair çok sayıda düşünce de üretilmiştir. Bunun tersine, “Eski Türklerde evlenme aşamasında olan gençlerden erkeğin ailesi kızın ailesine bir elçi göndererek kızın babasına ailenin durumuna göre maddi tekliflerde bulunulurdu. Zaten eski Anadolu törelerinde başlık kadına armağan edilen maddî ve manevî bir değerdir. Başlık parası, kadına gösterilen önemin simgesidir” (Kaya 1996: 4). tarzındaki bakış açıları, mehir veya başlık parasının, özellikle maddî güvencesi olmayan kadının toplumsal değerini artıran bir unsur olduğunu da sıklıkla dillendirir.

Kadına verilen maddî değer, çeyiz veya kalının mehire karşılık geldiğini Türk kültürünün sözlü anlatılarını destekleyen en önemli yazılı kaynaklarından Divanü Lügati't Türk'te de 'kalın' tanım ve tabirine önem atfedilerek yer verildiğini görmek mümkündür: 'kalın' = öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz. (Rad., Alt., Tel., Şor., Leb., Kg., Kkg.), III, 371-18, 371-20, 372-3 (Atalay 1986: 255). Bu tanım ve tabirin dışında Kaşgarlı Mahmut, kalın kelimesinin geçtiği bir nazım şeklinden de eserinde bahseder. "Kalın berse kız alır, kerek bolsa kız alır=çehiz veren kız alır, gerekli olan bahalı alır", (bir adam çehiz verirse gelini kız oğlan kız alır." Berdim sanğa kalın / Emdî minî alın / Emgek meninğ bilinğ / Uğrar tünğür bargalı "Sana çehiz verdim, şimdi bunu alın, benim emeğimi bilin. Dünür gitmek üzeredir. (Güveyi kayınbabasına: "Ben sana çehiz verdim, bunu al. Benim bunumu ve çalışımı gör. Kayınbabası "dünür gitmek üzeredir" dedi)" (Atalay 1985: 371-372). Bu kavramların bileşkesinden görüldüğü kadarıyla mehir, kalın ve başlık gibi Türk halk kültüründeki evlenme geleneğinde önemli yeri olan uygulamaların tarihsel süreçte, neredeyse, birbirinin yerine devam etmesi tabiidir. "Kaşgarlı Mahmut'tan günümüze devamlılık gösteren bazı kavramlar bugün de Türk dünyası dediğimiz coğrafyada yaşamaktadır. Bu kavramlar içerisinde ilk sırayı kalın(m) almaktadır Tarihi seyri içerisinde Hunlarda, [aracılarla, zemin hazırlanıyor ve ondan sonra da on binlerce at ve sığır kalın olarak gönderiliyordu] ve Göktürklerde [Bilge Kağan kızını Türgeş kağanına veriyor ve buna karşılık olarak büyük törün oluyordu. Çin imparatoru da törün veya kalın gelmeden, kız ermiyordu] gördüğümüz kalın geleneği İslamiyet'le birlikte çeyiz, ağırlık ve mihrle karışmıştır" (Alptekin 2009: 308). Bütün bunlardan önce zaten, Kur'an-ı Kerim'de Nisa, Maide ve Bakara sureleri başta olmak üzere, mehir kavramına farklı vesilelerle dikkat çekildiği görülmektedir. "Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin gücü yettiği kadar, eli darda olan da gücü yettiği kadar olmak üzere, onlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin; iyiler için bu bir borçtur." (Bakara, 236), "Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir." (Maide, 5)

Ayrıca, 15. yüzyılda Anadolu'daki ilk Kur'an tercümelerinde mehirin kadınların hakkı olduğuna dair önemli bilgilere rastlanır. "Müt'a vermek yahşılık

bile hâkdur muhşinler üstine dahı eger boşatsanız /avratları yetişmeginden burun mehir ta'yin eyleyüp farz eylemiş olsanız” (Küçük 2014: 103). Bu çıkarım ve tespitlere ilaveten, Anadolu sözlü kültüründe halk hikâyeleri, mani, türkü gibi türlerde başlık parası adı ile uygulamanın sıklıkla konu edildiği görülür. Denizli/ Acıpayamlı Veli Acımaz'dan Özay Gönüm'ün derlediği, “tepsi de tepsi fındıklar” türküsü ilk akla gelen misallerdendir:

Tepsi de tepsi fındıklar
Ayşe de Veli agamı gıdıklar
Aman aman Ayşem şanına
Nasıl çıkcen Veli agamın yanına hey
Aman aman Ayşem nar diye
Nasıl gelcen Veli agama yar diye
Denizli Acıpayam arası
Veli agam nerden bulcek başlık parası

Klasik Türk Edebiyatında Mehir

İslamiyet'in kabulünden sonra halk kültürüyle paralel bir düzlemde ilerleyen eserler de olmuştur. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı metinlerinde de kadın ile erkeğin evlenme akitlerinde bilhassa, mehir kavramının ya doğrudan geçtiğini ya da mehiri çağrıştıran uygulamaların söz konusu olduğu görülür. Aileyi birleştiren huzur ve mutluluğun tesisinde sevginin yanında, hak paylaşımının, maddî varlığın önemi, inanç değerlerini ve yaşam biçimini gözetererek, modern dünyada da kabul edilen bir hakikattir. Soyut anlatımıyla hep öne çıkan klasik Türk edebiyatında, her nazım şekli şaire özgü nitelikleri yansıtanın yanında, toplumsal işlevini birçok vesileyle yerine getirir. Klasik Türk şiirinde nazım şekli fark etmeden başlık, kalın yerine mehir ve kabin kavramlarının kullanımı söz konusudur. Daha özel manada ise klasik Türk şiirinin yazılma sıklığıyla önde gelen nazım şekillerinden gazel ve mesnevilerinde İslamî hayatla ve bakışla örtüşen mehir kavramının kullanım yoğunluğu önem arz eder. Söz konusu akitleşmede dikkat çeken husus ise, kadın şairlerde mehir konusunun gazelerde daha sınırlı ya da hiç ele alınmamış olmasıdır. Bu dikkatle, gazelerde mehirin mecaz, zengin teşbih örgüleri içinde, derinlikli ve anlam katmanlı kullanımına yönelik misaller vardır. Bahsedilen misallerin hiçbirinde kadının, evlilik ve maddiyat konusunda köleleştirilmesine yönelik bakışın mevzu edilmediği, tam tersine evlenecek çiftler arasında ülfeti tesis eden köklü bir pratik olduğu görülür.

Evlenen çiftlerden erkeğe borç olan mehir, dinî öğretiler, örf ve adetlerle tayin edilmiştir. Ömür döngüsünde, insan ile hayat arasında farklı ruh hal-

lerine göre çekişmelerin yaşanmasının yanı sıra, anlaşma yapmak isteyenler de vardır. İslam kültüründe mehir eşler arasında bağı kuvvetlendirdiği düşünüldüğü için, Bosnalı Sabit bir gazelinde, bu nazım şeklinin anlatım diline yaklaşan üslupla mehiri, hayat ile arasındaki sözleşme sayar. Çünkü evlilikte kurulan bağ, mehirsiz gerçekleşmez hatta geçersiz sayılır. O zaman toplumsal olduğu kadar bireyin iç huzurunu, hak ve sorumluluk anlamında yakalaması için, mehir şart gözükmemektedir:

Mehr-i mu'aceli olıcak surre-i hayât

N'olmak gerek şu kahbe 'âcûzun mü'ecceli (Sabit, 354/4)

Mehirin kadına hak, erkek için borç olması ödeme şeklini veya kolaylığını da ticarî bir bakışla gündemde tutar. Kadının ailede, dolayısıyla, toplumsal olarak görev ve sorumluluklarının fazla olması mehirin ödenmesi konusunda dikkatli olmayı beraberinde getirir. Şairler olay, insan, durum veya varlık sorgulaması fark etmeden mehirdeki ödeme şekli veya ödemedeki kolaylık ilkesini beyitlerine yansıtır. Gazellerde, mehiri karşılamayı hükme bağlayan tarafların yanında, örfî niteliklerin varlığı dikkat çeker. En önemlisi, kadının hukukî ve fiilî tasarrufunda olan mehiri, klasik Türk şairleri gazel diliyle, aşka, sevgiye, şefkate dönüştüren lirik bir tediye şekline çevirmeyi de başarırlar:

Çok kıymadılar duhter-i rez sehl ele girdi

Ağırlığına göre değülmüş hele mehri (Şeyhülislam Yahya, 415/4)

Erkeğin kadına verdiği mehir; para, değerli madde, menkul veya gayr-i menkul olabilir. Şairler, sosyal hayatta kadına verilen değeri mehirle anlatmasının karşılığını, şiir dilinin vazgeçilmez unsuru hatta söz incisi mazmuna eş değer tutmakta bir mahzur görmezler. Klasik Türk şairi gazellerinde aşk, sevgi veya evlilik karşısında maddeyi öne sürüp sorumsuzca bir davranış sergilemek yerine, mana değeri yüksek kavramlarla aktarımı uygun bulur. O zaman, yapılması gereken değerli olanla kurulacak bağı, en sağlam ifadelerle, geniş söylem özgürlüğü çerçevesinde anlatmayı temel prensip edinmektedir. Dünyalık veya ahretlik borç değerinin altında ödenmemelidir. Dolayısıyla mehirin kamu düzenini etkileyen, aile bağlarını kuran ve koruyan bir uygulama olmasını klasik Türk şairinin de en çok sevdiği gönül metaforu ile birlikte kullanılması mevzua manen ehemmiyet atfetmenin göstergelerindedir:

Cem-i mühr eyledi ol mihre virüp dil mehrin

Bikr-i mazmûnun olup nâm-zedi çün dem ü reg

(Gelibolulu Mustafa Ali, 140/4)

İnsanın kendini risklere karşı korumaya alması veya garantileme arzusu farklı durum ve olaylar karşısında tezahür edebilir. Devletler belli zamanlarda değiştirdiği kanun ve düzenlemeler olabilir. Devlet, bünyesinde birçok kurum, kurul barındırmasının yanında gelenekleri, örfleri dikkate alan uygulamaları da vardır. Şairler, mehir kavramına verdikleri değeri can kavramıyla da dile getirirler. Şair sanki aile kavramı içinde yer alan mal birlikteliği rejimini ortaya koymak istercesine devlet ve can gibi iki değeri koruyup kollama maksadını beraber zikreder. Esasında bu bakışta dikkate değer husus evliliğe gerekli olan akdin, duygu ve düşünce bağlamında birbiriyle çelişki de olmamasıdır:

Nukûd-ı cân olayıdı arûs-ı devlete mehr

Cemâl-i nusrete şimşir olaydı âyine-dâr (Tacizade Cafer Çelebi, 30/23)

Klasik Türk şiirinde sadece evlenmek değil, dünya ile kurulan ilişkiler de mehire dayalı anlatımlarda zenginlik kazanır. Eşler arasında kararlaştırılan ortak irade, ortak hukukî değer, kelime ve kavramların zengin benzetmeleri içinde kendine yer bulur. Ölüm veya dünya ile kurulan bağdan bıkmamanın bedelinin de yüksek miktarda mehir ödemekle ilişkilendirildiği görülür. Dünyadan vazgeçişin karşılığı ise, boşanmaya o da başta, en yüksek bedel olan mehir-i müeccele karşılık gelir:

Çekmedin dünyâdan el virmek ne mümkündür talâk

Nev-arûs-ı çarhun ey h'âce ağır kâbîni var (Bağdatlı Ruhi, 385/3)

Kültürel olarak evlilik sözleşmesinin en önemli göstergesi mehir, evin iç görevlisi görülen kadının toplumsal rol ve konumundaki duruşunun belirgin bir şekilde girmesinin karşılığıdır. Evlenirken kızın söz hakkının olmasının gerekliliği hak ve yükümlülükleri ortaya koymak için mısralara yansır. İslam dine göre helal sayılan her şey, mehir namına kız tarafına verilebilir. Beyitte konu aşk veya evlilik olmasına rağmen aklın, mehir uygulamasıyla gündeme getirilmesi sosyal hayatın gerçekliliği açısından tesadüf değildir:

Aklımı mehir virüp duht-ı rez-i akd itdüm

Ger helâlümle disem ayb degül mâlumdur (Kani, 46/2)

Mehir inanç ve gelenek çevresinde uygulanırken tarihî ve toplumsal bir bağlam içinde, insan hakkını, daha açıkçası, kadını yücelten bir değer olarak makul gerekçelerle uygulama yoluna da koyulur. O zaman vefaya dair olan duyguları da çağrıştırmada bir mahzur yoktur. Şairler de kadın-erkek arasında bir kıymet gördükleri mehire, insanî değer bağlamında bakmayı bilirler:

Uzayup nâzişi günden güne mânend-i berât
Defter-i mehr-i vefâyı dürenüm hoş geldün (Kani, 108/3)

Mehir ödemelerinin sosyal yapıya veya bireye göre değişen belli seçenekleri vardır. Her toplumda evlilik öncesi veya evlilik kurumu içinde hediyeleşmeler de vardır. Fakat nikâh akdinin içinde de mehirin uygulama şartlarındaki alışılan pratiklerin yanında hukukî gerekçeleri görmek gerekir. Bu davranış şekilleri popüler kültür kalıpları dışında dinî ve ananevî olanlar kendi içinde, kanunlaşmadan sürekli değişir ve dönüşür. Üç şahit huzurunda gerçekleşen mehir vermenin, makul hükümler ve gerekçelere bağlı olarak hayatileşmesini, Aynı mısralarıyla dile getirir.

Arûs-ı rez yine itdi benümle akd-i nikâh
Müsellese iki tanuk getürdi oldu mübâh (Ayni, 101/1)

Bütün bunlardan farklı olarak on altı yüzyılda yaşadığı bilinen Emri, mehir kavramını kendisine özgü zekâsı, şiir dilindeki gücü ve üslubu ile özgün bir teşbih içinde kullanır. Şairin mehiri ince söyleyişiyle ömür, emek, kadın ve aşk düzleminde kelime oyunu yapması takdire değerdir. Emri, içine ironi de kattığı beytine göre nefesine hâkim olmak gereklidir, çünkü ömrünü zamane kadınlara mehir olarak adamak gereksiz bir eylem olacaktır:

Eri ol nefsünün ki virmeyesin
Nakd-i ömrün zen-i zemâneye mehr (Emri 191/2)

Kökeni Türk geleneğinden gelip İslamî değerler üzerine sabitlenen mehir uygulamasının yüzyıllar içinde kadının toplumsal işlevinden çok, aile yüklerinin otoriter tutumlarıyla kendilerine bir gelir sağlama mekanizması olarak maskelendiği de söz konusu edilebilmektedir. Klasik Türk edebiyatındaki mesnevilerde ise, erkek kahramanın sevdiğine kavuşması için kızın babasından mehirin yanında, doğrudan soyut veya somut hedeflerin, isteklerin yerine getirilme şartlarının öne sürüldüğüne dair beyitlerin, daha sık, yer aldığı görülmektedir. İlk tercüme telif mesnevilerden olan Ahmedi'nin İskendernamesi'nde kültürlerarası ortaklığın belirteçlerinden mehir, iki sevgilinin kavuşmasında öncül olarak ortaya koyulur. Bu durum mehiri, bir yaptırım veya tabu olmaktan ziyade, taşradan elite toplumun olağan işleyişiyle hatta kültür hayatında rolü olan büyük alakayı açığa çıkarır:

İdüben anı mukarreb tâc-bahş
Kıldı ana mülk ü taht u tâc bahş
Virdiler ol arada âyîn-ile
Gülşah'ı İskender'e kâbîn-ile (Ahmedi, İskendername, 1915/1916)

Mesnevilerde şebçerağı veya Kaf Dağı'ndan bir nesneyi alıp getirmeye yönelik talepler, evlenecek çiftlerden erkeğin önüne koyulan soyut yaptırımlar arasındadır. Bu talepler, yüzyılına göre olay örgüsündeki kahramanların ele alış şekli ile farklılık arz eden, Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşidnâme (Hurşid u Ferahşad) Mesnevisi, mehir kavramının kültürel unsurları taşımaya da mühim örneklerden biri olur. Mesnevide kadın kahramanın erkeğe evlenmesi için maddî, manevî, fizikî yaptırımlar, daha önemlisi, şebçerağı getirmesi veya bedeller ödemesi şart koşulur. Kısacası gerçek veya metafizik yaklaşımlar mehirin kadın ve erkek arasındaki evlilik akdi esasındaki uygulanma hakikatini değiştirmez. Eserde ayrıca, kız isteme, cevap müddeti, aile büyüklerine evlilikle ilgili durumu danışma, yüz görümlüğü, hediyeleşmeler ve mehir konusu zengin donanımı yansıtmaya açısından dikkat çeken detaylarda kendini gösterir. “Kadınlara mehir vermeleri vacip olduğu halde, ‘mehir vermek’ten ‘hediye’ diye bahsedilmedi, büyük bir gönül rızası ve kalp rahatlığı içinde verme manasını ifade etmek içindir” (İsmail Hakkı Bursevi 2005 :504). Sosyal güvenliğin teminatı olma özelliğiyle mehir geleneksel hukuk okuması ile aile birlikteliğini kurma ve koruma yönü ile bu mesnevide dikkat çeker:

Velikin âdet olmuşdur bilürsüz
 Biregü bir kişiye kim vire kız
 Ahî hâlince erden kalın alur
 Niçeme ol kızını yalın alur
 Getürdü bugün bir tâc sanduk
 Şehâ budur dir ol şanuna sanduk
 Ki kankı er ki kız olsa râzi
 Ol er ile kıya kâbîni kâzî
 Şehensâh kız virem diyen cüvânı
 Ki virmüşdür kalını vü nişânı
 (Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşidname, 5988/ 5989/ 7343/ 7600/ 7684)

Gazellerde mehirin teşbih ve mecaza dayalı lirizme yaklaşan anlatımlarının karşısında, aşk mesnevilerinde ise, olay örgüsüyle bağlantılı olarak evlenecek tarafların beklentisinin yanına, toplum tarafından kabul gören, geleneksel yaptırımlarıyla güçlü bir fiil olması dikkat çeker. Bu bağlamda Celili'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi'nde çeyiz olarak mehir karşılığında gulam verileceği belirtilir. Kabul edilen husus ise, edebî metinlerde aile üzerinde etkili olan hukuksal önemdeki olgunun, bir şekilde sürekli var olması ve toplumdaki birlik bilincini diri tutmadaki göstergelerdir:

Ya'nj idüben ri'âyet-âyın
 Kim Leylî vü Kaysa ola kâbîn
 Ol mihr-i cemâle istesen mehr
 Virem ana bin gulâm-ı meh-çehr
 Maksûdı bu ki o dürr-i nâ-suft
 Ola dür-i tâk-ı Leyliye cüft
 Ol lâle-izâra virmege mehr
 Aldı niçe bin gulâm-ı meh-çehr
 (Celili, Leyla vü Mecnun Mesnevisi, 712/ 713/ 1272/ 1273)

Mehirin toplumsal biçimlerde, geleneksel ve hukuksal değerlendirmesinde hareket tarzı, 'alınan' ve 'verilen'in madde ve mana boyutunun aynı anda yapılması gereklidir. Kadının maddî teminatı olan mehir, evlilik müessesesinin sağlam bir yapıda inşası için her aşaması ve detayı dikkatle hesaplanır. Toplumsal hayatın idâmesi için birbirlerinin tamamlayıcısı olan erkek ve kadının mehirin gerçekliğine ve ödenme şekline bir itirazı olmadığı açıktır. Her eserde de konunun farklı tanzimini tespit etmek mümkündür. Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi'nde mehir, hukukî niteliğinden ziyade vazgeçilmezliği, gelenekselliğiyle öne çıkarılır ve evlendirilecek kıza düğün esnasında verilecek hediyelerle zikredilir. Kıza kesilen mehir, kabin kelimesi ile karşılığını bulur:

Gönderdi nikâh için besî mâl
 Şart etdiğin etdi cümle irsâl
 Bir zerrîn-na'l esb-i tâzî
 Mısırî vü Irâkî vü Hicâzî
 Bir câriye vü gulâm-ı zîbâ
 Pîrâyeleri harîr ü dîbâ
 Bin nâka nebât-ı kand yüklü
 Nesrîn derilü benefşe tüğlü
 Bin tabla abîr ü anber ü müşk
 Yüz yük güher-i ter ü zer-i hoşk
 Esbâb-ı nikâh olup revâne
 Kâbîni kesildi nakd-ı câna (Fuzuli, Leyla vü Mecnun, 1668/ 1673)

Mehirin gündeme geldiği geleneksel sistemde, hukukta yeri olmayan farklı detaylar, güncellemeler mevcuttur. İbrahim İbn-i Bali'nin Hikmet-name adlı Mesnevisi'nde evlenecek kıza toplumsal bir prestij hatta hayat sigortası göstergesi olarak yüz köyün, mehir şeklinde somut değer olarak verilmesine dair nikâh akdi dile getirilir. Evlenecek iki taraf arasında, malî olarak karşılıklı

anlaştıkları ve bu anlaşmanın alacak hakkını doğurduğu metinde belli edilir:

Bu bûm-ı Basra vü ol kavm-ı şeb-hîz
Dilemiş Musli'den oğluna kız
Kızına mehr için bu bûm-ı Basra
Dilemiş yüz köy nakd ola mehre
Olacak bu kelâm ol bûma ma'lûm
Cevâbı eyle virdi ana ol bûm
(İbrahim İbn-i Bali-Hikmet-name, 7263/ 7264/ 7265)

Nev'i-zade Atâyî Sohbetü'l-Ebkâr eserinde yine mehir ve kabin kelimelerini aynı bağlamda kullanır. Mehir, erkek için bir vazife kadının da gururunu besleyen bir uygulama olmakla dikkat çeker. Eserde evlilik kararı sonrasında mehir üzerine görüşmelerin uğurlu zaman dilimi olarak nitelendirilmesi ise, toplumun kabul gören kutlu bakışını ortaya koyar. Eserde mehirin en üst seviyeden veriliyor olması ise, mutluluğun diğer sebebidir. Beyitlerden varlığın, güzelliğin, ailenin soylu olmasının mehir miktarı üzerinde tesirli olduğu düşünülebilir:

Bulmuşam akdime lâyıık zeni ben
Umarım fazl u kerem Mevlâ'dan
Mehri hod himmetinizle hâzır
Olunuz dağdağadan hoş-hâtır
Gûş-ı pîre tokınınca bu sühan
Sordı çünkim gülerek aslından
Nev-arûs-ı tutuk-ı devletdir
Duhter-i haclegeh-i milketdir
Meyline lâyıık odur merdânın
Hutbedir hıtbe-i akdi anın
Bilirin hâsılı bî-hayf ü dirîğ
Akdına mehr-i mu'acceldir tîğ
Kutlu demdir bu zamân-ı hurrem
Gönderin şimdi nikâha âdem
Varıcak istemege ehl-i recâ
Eyledi istemedin arz-ı rızâ
Hibe kâbînden evvel oldı
Müjdesi mehr-i mü'eccel oldı

(Nev'i-zade Atayi-Sohbetü'l-Ebkâr, 1460/ 1461/ 1462/ 1465/ 1466/
1467/ 3437/ 3438/ 3439)

Evliliğin fiili olarak başlaması için mehirin gündeme gelip ödenmesi gerektiği de mesnevilerde yer alır. Sosyal denklik için kıymeti haiz olan mehiri, Firakî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi'nde kıza verilen maddî bir bedel olma yanında, aidiyet tesisi açısından mecburiyeti ima edilir. "Kocanın sahip olduğu tek taraflı irade beyanıyla boşanma yetkisini kötüye kullanması durumunda kadının mali imkâna fazlasıyla ihtiyaç duyacaktır" (Divantaş 1999: 218). Neticede eserde, kadını koruma maksadıyla memnuniyet verici bir şekilde, mehirin üst limiti üzerinden karar kılındığı anlaşılır:

Hemân-dem itdi tedbîr-i salâhı
 K'ide Şîrîne kâbîn ü nikâhı
 Eyü adıyla ola ana hem-dem
 Yaramazlık ile olmaya mahrem
 Binâ-yı mihr olmaga mükemmel
 Gerekdür dirhem ü mehr-i müeccel
 (Firaki-Hüsrev ü Şirin, 2384/ 2385/ 2386)

Mehirin miktarı konusu toplumsal yapıda iki tarafın anlaşmasına, mezhebe, ahlaka, kamu düzenine göre değişir. Ama görüldüğü kadarıyla mehirin üst limit miktarı konusunda sınırlama getirilmemiştir. Aşkî, Heft-Peyker Mesnevisi'nde ataerkil yapının isteklerinin göstergesi olarak kız tarafına verilecek mehir üzerinden iki tarafın anlaşma yapmak istendiğine dair bilgi verilir. Görülen odur ki, sevgi, saadet, huzur ve istikrarlı bir birlikteliğin sağlanmasında kadın ve erkeğin lehine bir anlaşma yapmak evliliğin başlangıcı için bahusus gündeme gelmektedir:

Diledi kendüye lâyıık bir sanem
 Bula k'ola mihrîbân u pür-kerem
 Aldı her bir cinsden mehr ü kenîz
 Tâ ki anlar gele ide huft u hîz
 Şâh-zâde gördi dürr-i hem-seri
 Bağlamışlar yanına bir gevheri
 Biri birinden olunmaz idi fark
 İki de gün gibi ururdı berk
 Katdı anlara bir ezrak mühreyi
 Mehre râzı olmagıçün zühreyi
 (Aşkî, Heft-Peyker, 2295/ 2296/ 3045/ 3046/ 3047)

İslam kültürüne göre, evlenen erkeğin mehiri kadına vermesi hukuken ve gelenekte de zarurî olduğu belirtilir. Kadının şahsî mülkiyetine giren para veya hediyeler, Şeyh Gâlib'in Hüsün ü Aşk Mesnevisi'nde mehirin ödenme mec-

buriyetiyle ifade edilir. Aileleri hatta kuşakları birbirine bağlayan ve beraber yaşama arzusunun da göstergesi olan mehir bedelinin tasarrufunu kabilenin ileri gelenlerince belirlendiğini görmek gerekir:

Aşk anladı kim nedir serencâm
Gavgâ-yı makâle verdi ârâm
Dedi buyurun ne ola hizmet
Min ba'd men ü belâ vü mihnet
Sâdât-ı kabîle etdi tebdîr
Kim mehrine eyle nakdi tevfir
(Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, 1240/ 1241/ 1242)

Kul olmağı dolayısıyla insanın yaratıcısıyla emir, yasak, görev ve sorumluluk anlamında yapıp etmelerinin bir tarafı da, insanın insanla, erkeğin kadınla olan ilişkisi üzerinden de okunmalıdır. Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Şeyh-i San'an Mesnevisi'nde "Ol mihr-i münîr Şeyh-i fakîrden mehr isteyüp bir yıla dek hınzîrın gütmeye takdîr itdügüdür" şeklinde isimlendirdiği özel bir başlıkla mehiri evliliğin mecburî simgesi ve şartı haline getirir. Kadınların sosyal hayatta çok fazla varlık gösteremediği, maddî güvencesinin olmadığı zaman dilimleri için mehir, daha fazla bir güç unsurudur. Maddî bir bedel olan mehir kavramı, farklı inanç sistemlerinde de gündeme gelirken bu anlaşmada eşlerin iradeleri ve kadının rızasının gerekliliği eserlerde mutlaka gündeme gelir. Şeyh San'an Mesnevisi'nde gayr-i Müslim bir kadına âşık olan ve o kadına kavuşmak için isteklerini yerine getiren şeyhin mehir karşılığında bir yıl domuz çobanlığına razı oluş kararı konu edilir. Gelenekte, nikâhın gerçekleşmesine yönelik olan mehirin kadının cinselliğini öne çıkar- madığı anlaşılır. Fakat bu mesnevideki kadın kahramanın erkek ile olan diyalogları ve yaptırımları mehir ile cinselliği beraber okumaya mecbur bırakmaktadır. Bu da mesnevi müellifinin Hanefi mezhebine göre zifaktan önce mehirin bir bölümünün hemen verilmesi gerektiği hükmünü uyguladığına dair hükmü akla getirir:

Virmeyen mehr uramaz mihrüme dest
Vasluma lâyıq olur mı her mest
Didi mehrün yog ise ve'l-hâsıl
Hûk-bân ol bana bârî bir yıl
Sana âsân işi tebdîr ideyin
Seni çübân-ı henâzîr ideyin
Bir yıl olursan eger çübânım
Lâyık olmaya sana hicrânım
(Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Şeyh-i San'an Mesnevisi, 1073/ 1099/1100/ 1101)

Sonuç

Türk-İslam kültürü, kadının sosyal hayatta varlık gösterememe gerçeğini dikkate alarak, fiiliyatta belli egemenliklerinin teminatını din, gelenek, ahlak ve hukuk hükümlerinin birbirini desteklemesiyle garantiye alır. Kadının içtimaiyatta ve evlilik hayatında evvela, insan olarak ilkesel bir duruşu ve değeri vardır. Evlilik sevgi bağları üzerine kurulur, ama çiftlerin maddî hakları da, en baştan itibaren, toplumsal düzen açısından korunması gereken hususlardandır. Toplumun yapı taşı aile birliği kurulurken evvela, kadına mehir ödenmesi, hukuksal hakların tespiti ve tayini açısından önem arz etmektedir. Mehir, çalışma imkânının sınırlı olduğu dönemlerde veya bu imkânı bulamayan kadınlar için evlilik akdinden önceki veya sonraki zaman dilimlerinde birlikteliğin rüknü veya şartı olarak belirlenmiştir. Mehir, Türk-İslam kültüründe salt edebî metinde var olmasıyla bir değer taşımaz, dikkat çekmez. Toplum nezdinde evliliğin meşrulaştırılması için şart koşulan bu olgu ve uygulamanın edebî eserler aracılığıyla dinî, içtimaî, hukukî taşıyıcılık vazifesini ifa ettiği görülür.

Halk kültürüne ait edebî türlerin yanında, klasik Türk edebiyatında da mehir veya kabin kavramsal en önemlisi de, uygulamalı olarak gazel ve mesnevilerde sıklıkla kullanılır. Mehir, gazel ve mesnevilerde mecaz ve teşbihler şeklinde; anlatmaya dayalı eserlerde olay örgüsündeki yeri ve kullanım düzeyi fark etmeden hayatın gerçekliğine vurgu yapılarak ele alınır. Mehir, eserlerde satır arası detay olarak var olduğunda bile, evliliğe gerekli şart olarak ortaya koyulur ve hep kadının hakkını gözeten veya kadını yücelten bir değer şeklinde kullanılmasıyla da dikkat çeker. Mehir, gazelerde mazmun olarak yer alırken kadına ödenen maddî karşılık olmasının yanında, hayatın gerçekleriyle bağ kurmada ve şairlerin bîkr-i mana arayışlarında, dil ötesi işlevle gündeme gelir.

Klasik Türk şairleri, evlilik hayatını sürdürmede mehirin kadını rencide ettiğini hiç zikretmedikleri gibi, evlilik akdi ve kadının hayat standardı için şart olduğunu çok yönlü gerekçelerle ortaya koyarlar. Eserlerde, aynı zamanda toplum nezdinde mehirin, vazgeçilmezliği ifade edilirken evlenecek kadının malı ve onun inisiyatifinde dilediği gibi tasarrufa yetkisi olduğu da mısralarda yansıtılır. Neticede mehirin edebî eserlerdeki varlığı; sosyal hayatın, sevginin ve evliliğin dinî, hukukî ve içtimaî bağlarla birbirine bağlı olduğunu göstermesiyle önem arz eder. Mehir gerçeğini, klasik Türk şairinin gazellerdeki şiir dilini teşbihe dayalı dil ötesi, zengin kullanım imkânlarında ve bilhassa sosyal hayatın aynası olan mesnevilerdeki örnek hadiselerde bireysel ve toplumsal güvence olarak okumak mümkündür.

KAYNAKLAR

Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Akdoğan, Yaşar. Ahmedî - *İskender-Nâme*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78415/ahmedi---iskendername.html>.

Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Akyüz, Kenan; Beken, Süheyl (1990). *Fuzulî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, Ali Berat (2009). “Ceyhun’dan Ceyhan’a Evlenme İle İlgili Bazı Kavramlar (Kalın, Saç, Okuntu, Aşerme, Toy) Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39, s.308

Altun, Mustafa (2017). *İbrahim İbn-i Bâlî-Hikmet-Nâme –I (1b-149a)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Atalay, Besim (1985). *Divanü Lügati-t Türk III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.

Atalay, Besim (1986). *Divanü Lügati-t Türk Dizini*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ayan, Hüseyin (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşidname (Hurşid ü Feraşad)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Aytaç, Aslı (2017). *Aşkî - Heft-Peyker*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Bayram, Asuman (2017). *Firâkî, Husrev ü Şîrîn*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Divantaş (1999). *İlmihal II- İslam ve Toplum*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi

Erünsal, İsmail E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Gürgendereli, Müberra, (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î - Şeyh-i San'ân Mesnevîsi*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

İsmail Hakkı Bursevi (2005). İstanbul: Erkam Yayınları.

Kaya, Doğan (1996) “Düğünlerimizle İlgili Terimler ve Bunların Fonksiyonel Özellikleri”. *Millî Folklor (Bahar-Yaz)*, s. 4.

Karacan, Turgut haz. (1991). *Bosnalı Sabit Divanı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Kavruk, Hasan (1991). *Şeyhüslislâm Yahyâ Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Küçük, Murat (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır arası İlk Kur'an Tercümesi (inceleme -metin - Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mermer, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

M.Muhyiddin Abdulhamid (1984). *el-Ahvalu'ş-Şahsiyye fi'ş-Şeriatil-İslamiyye*, Beyrut.

Nas, Şevkiye Kazan Nas (2018). *Celilî - Leylâ vü Mecnûn*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Okçu, Naci (2011). *Şeyh Galib Divanı*, Ankara: TDV Yayınları.

Yazar, İlyas (2017). *Kâni Divânı - Ebû Bekir Kâni*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

Yelten, Muhammet (2017). *Nev'î-zâde Atâyî - Sohbetü'l-Ebkâr*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları.

<https://www.nisanyansozluk.com/>

kuran.diyenet.gov.tr

http://www.turkuler.com/sozler/turku_tepsi_de_tepsi_findiklar.html